

אתהלך לפני ד' בארצות החיים

הרב יובל שרלו

השירות העורפי מזמן לאדם המאמין התמודדויות רבות. מאמר זה נועד להתוות ולהציב את הכיוון הכללי, בו צריך לצעוד האדם המאמין ולהתמודד בעוצמה עם כל הנקרה בדרכו במהלך השירות העורפי, ובו אף יוכל להמשיך ולצעוד גם בהמשך חייו.

ראשי פרקים

א. פתיחה – בעיות ואתגרים בשירות העורפי

ב. היחס הבסיסי לתפקיד

ג. תודעת השליחות

ד. עמידה בניסיון

ה. הכרת המציאות ההלכתית

1. היתר לכתחילה כאשר המציאות מוגדרת כ"דבר שאינו מתכוון"

2. "פסיק רישיה"

3. הגדרת אונס – כאשר "לא אפשר" בדרך אחרת

4. לחיות חיים מורכבים

ו. קביעות עתים לתורה

ז. ואהבת לרעך כמוך

ח. סיכום

א. פתיחה – בעיות ואתגרים בשירות העורפי

שירותם הצבאי של אלה המשרתים ביחידות העורפיות מעמיד אותם בפני אתגרים קשים בהרבה מאלו העומדים בפני הנמצאים ביחידות הקרביות. סיבת הדברים היא אופי השירות:

א. בעוד שהקרביים עסוקים בדרך כלל כל היום, והם מרוכזים באימוניהם ובפעילות בט"ש, מצויים רוב העורפיים במשרדים, שבהם לעתים מדובר בשעות ארוכות של בטלה, שהיא מביאה לידי שיעמום, והשיעמום – לידי חטא;

ב. בעוד שבדרך כלל מצויה היחידה הצבאית הקרבית בחברה שעיקרה היא חברת בניס, ואינה מזמנת מפגשים צמודים בין המינים (אף כי הדבר משתנה לרעה), אופיו של השירות הצבאי העורפי טובב בדרך כלל על מעורבות מוחלטת בין בניס לבנות;

ג. השירות הקרבי במסגרת ישיבות ההסדר (אם כי דברינו אינם מיועדים לבחורי הישיבות בלבד) נעשה בקבוצות גדולות ומגובשות שבהן ניתן לתמוך איש ברעהו וליצור נורמת התנהגות ראויה ביחידה, ואילו השירות העורפי נעשה בדרך כלל כיחיד, ולא זו בלבד שאין קבוצה תומכת כי אם מדובר בבדידות של ממש. דוגמא לדבר היא בביקורי ראשי הישיבות והר"מים, שבדרך כלל יעדיפו ביקור במקום שבו יש קבוצה גדולה ומרוכזת ולא במקומות פרטניים.

ד. פעמים רבות מדובר גם בבעיה של תדמית עצמית ירודה – המשרתים שירות לא-קרבי חשים לעתים כי עבודתם חשובה פחות, וכי אין הם חלק מהאתוס הכללי של שירות קרבי, עם החוויות והשיח המיליטריסטי הרגיל המתלווים אליו. בשעה שאדם אינו מלא בעוצמות כלפי הדברים החשובים שהוא עושה, הוא נמצא במקום פגיע בהרבה מבחינה רוחנית, והוא נתון ללחץ פנימי כבד יותר מאשר זה שנמצא בעולם שבו תדמיתו העצמית חזקה יותר.

ה. פעמים רבות השירות העורפי נעשה במסגרת של מחנה פתוח, וכרוך בשיבה הביתה כל יום. שיבה זו – יש דורשים אותה לשבח ויש דורשים אותה לגנאי. פעמים שהגנאי גובר, בשל העובדה שהבית אינו מהווה מקום משענת ועוצמה, ואינו משמש מקום שמתרעננים בו בתלמוד תורה ובהתקדמות רוחנית, כי אם מקום ששוקעים בו לרביצה מול הטלוויזיה או המחשב וביטול הזמן גדל והולך.

מול עוצמת האתגרים אנו מוצאים חוסר גדול במקורות שאיבה של דרכי התמודדות. תשומת הלב העקרונית ניתנת בדרך כלל לשאלות הצבא וההלכה, בשאלות הנוגעות לחיים ההלכתיים. ברם, כאן אנו עומדים בפני בעיה שאינה הלכתית במהותה, כי אם נוגעת לדרך שבה אדם מתבונן על עצמו, ושואב כוחות ויכולות לעמוד בפני המצב שהוא שרוי בו בתקופת השירות הצבאי העורפי. ההדרכה והספרות התורנית הנדרשות הן מסוג שונה. אמנם, יש שאלות הלכתיות ייחודיות שבדרך כלל אינן מצויות בשירות הצבאי הקרבי (כגון: פתיחת דלתות בשבת בכרטיסים מגנטיים בחיל המודיעין; אחריות לכשרות ודיניה בפלוגות המפקדה וכדו'), אולם רוב האתגרים המצויים בפני המשרת שירות עורפי אינם עוסקים בשאלות הלכתיות, בדרך כלל, כי אם בהתייחסותו של המשרת העורפי אל עצמו.

מטרת דברים קצרים אלה היא לסייע ליצור מוקדי אמונה ושייכות כוחות להתמודד עם האתגרים ולהיות יכול להם. מדובר בריכוז של חלק מהמשאבים שראוי שכל אדם יאמץ אותם כדרכי התמודדות, והמשרת שירות צבאי עורפי רק זקוק להם יותר. הדברים נכונים לא רק בצבא, כי אם מהווים מפת דרכים המשמשת את האדם במלחמת החיים. "אתהלך לפני ד' בארצות החיים

– זה מקום שווקים¹. במקומות אלה דווקא אנו מוצאים צורך חיוני ליצור משאבי עוצמה ואמונה, המלווים בענווה עמוקה, שמהם שואב האדם את כוחו.

אין בנמצא מערכת של הלכות פרטיות, שכן כל אחד נמצא במקום אחר במישור הפיזי ובמישור הרוחני והנפשי, ואנחנו לא נדע מה נעבוד את ד' עד בואנו שמה. עבודת ד' בכל מקום ייחודית היא, והאתגרים שונים מאתר לאתר. במציאות זו, הדרך אינה לחפש את ריבוי הפרטים (ר"עשות ספרים הרבה אין קץ" היא ביקורת ידועה) שכן לא ניתן לכלול את המציאות כולה על פרטיה בתוך מסגרת ספרותית. ברם, ניתן לעצב כמה כללים יסודיים, העומדים לו לאדם בשעת מצוקתו, ומאפשרים לו לא רק לשרוד ולעבור בשלום את השירות הצבאי העורפי כי אם לצאת ממנו מחוזק יותר, ומוכשר יותר להמשך חייו, שכן בהם יעמוד האדם בהכרח במצבים אלה כל יום מחדש, וייתבע לנקוט אותן דרכים.

הדברים נכתבים באהבה רבה וברצון עז לשנות את התדמית העצמית של המשרת שירות עורפי, וזאת בשני מישורים. מישור ראשון הוא לשוב ולהעצים את חשיבות המקצועות תומכי הלחימה. אין דרך לקיים צבא בלי מערכות כפולות – של הלוחמים ושל תומכי הלחימה, ומשום כך זכאי חייל המשרת במקצוע תומך לחימה לראות עצמו כחלק בלתי נפרד מהמערכה הכללית, ומעזרת ישראל מיד צר. דברים אלה הבין דוד המלך, המקים הראשון של צבא הקבע הישראלי, בהתעקשו כי גם היושבים על הכלים ייהנו משלל המלחמה, ובכך קבע לדורות את ההתייחסות אליהם כאל בלתי נפרד מהעולם הצבאי.

על גופי חשתי את חסרונם של מקצועות תומכי הלחימה בשעה שהיניו בקרבות במלחמת שלום הגליל. חלק בלתי נפרד, לדוגמא, מהעולם שהכריע את מצב המלחמה ואת הצלחתה הכללית היה השירות הצבאי של השוטרים הצבאיים, שהיו צריכים לעמוד בעול הכבד של ניתוב הכוחות, וחלוקת הצירים בין כלי מלחמה לבין אספקה חיונית כמו דלק ומים.

המישור השני הוא המישור הרוחני העמוק. דווקא החיים בעורף מציבים מצבים רוחניים ייחודיים. לעולם אנו מאמינים כי הגיבור האמיתי הוא הכובש את יצרו. ביסודו של דבר, הגבורה האמתית היא ההתמודדות הרוחנית עם עולמו הפנימי של האדם, קידוש שמו של הקב"ה בעולם, ונשיאת שמו עד לכדי איהוב שם שמים על הבריות. העובדה שהקשיים הגדולים עומדים דווקא בפני המשרתים העורפיים מציבה אותם בחזית האמתית של החיים. הם בונים עולם כפול – הן את עולמם הפרטי והאישי, והן את העולם הציבורי הכללי של האומה. דווקא שירות זה מותיר לעתים זמן רב לשיחות נפש, לדיונים על עניינים רוחניים, ולעתים הוא המקום שבו מתהווה המפגש שבין נאמני דבר ד' לבין הציבור הישראלי הכללי, לגווניו השונים. לפיכך, עוצמתו, חיוניותו וחשיבותו של התפקיד הם חלק בלתי נפרד מבניין עולם, ועל כן יש בלבי אהבה גדולה למשרתים בו.

1. יומא עא ע"א.

נחזור לשאלה שהצבנו בראשית המאמר – מה הם אפוא אותם יסודות נפשיים רוחניים שניתן לבסס עליהם את העולם הרוחני של המשרת בשירות העורפי?

ג. היחס הבסיסי לתפקיד

רבי אליעזר בר רבי צדוק אומר: עֲשֵׂה דברים לשם פְּעֻלָּם ודבר בהם לשמם – אל תעשה עטרה להתגדל בהם ואל תעשה קורדום להיות עודר בו. וקל וחומר: ומה בלשצר, שלא נשתמש אלא בכלי קדש שנעשו כלי חול, נעקר מן העולם – המשתמש בכתרה של תורה על אחת כמה וכמה².

עֲשֵׂה דברים לשם פְּעֻלָּם ודבר בהם לשמם – זהו היסוד הגדול של קיומו של האדם בעולם. חובה זו הוגדרה על ידי חכמינו בדרך מיוחדת, ובשעה שביקשו לקבוע פרשה קטנה שכל גופי תורה תלויים בה קבעו כי תמצות התורה כולה הוא "בכל דרכיך דעה"³.

מהי אותה ידיעה שיש לדעת בכל הדרכים? מבית מדרשו של הראי"ה זצ"ל למדנו, כי עיקר הידיעה היא הכוונה לשם שמים דווקא באותו תחום שאדם מצוי בו בשעה נתונה⁴:

בכל דרכיך דעהו – צריך לבקש את הקב"ה בתוך הדרכים שהוא מתנהג בהם... וכן בכל הדברים שעושה הרי באמת אין דבר בעולם שאינו לכבודו יתברך, על כן כל מה שעושה – יהיה הכל דברי מצוותו ורצונו, ויבקש בהם את שמו יתברך, כשישתדל בכל שכלו וכוחותיו לעשות את מה שהוא עושה בתכלית השלמות בכל צדדי השלמות, ונמצא שהוא יודע את הש"ת בכל הדרכים⁵.

השלמות העיקרית היא היכולת לראות בפרשה הקטנה שאדם עוסק בה בשעה מסוימת את האמת כולה, והארץ כולה מתקפלת סביב אותן אבנים שאדם שם למראשותיו במעשהו. אין דבר היוצר עוצמה גדולה יותר מאשר 'מיניה וביה'. נכון הוא שבהמשך דברינו נדבר נכבדות במסגרות נוספות המסייעות בשעת ההתמודדות עם השירות. ברם, יותר מכל תפיסת עולם אחרת מחזקת ההכרה בחשיבות המעשה עצמו. צעיר דתי המשרת בתפקיד כלשהו – בין אם מדובר בעניין שהוא זניח אך אף הוא חיוני למערכת הצבאית, ובין אם מדובר בתפקיד הנוגע ביסוד מגמתו של הצבא – צריך לראות בתחום עיסוקו את תכלית מעשיו. בו עצמו לכוון לשם שמים, ולנסות לעשותו בצורה הטובה והמושלמת ביותר.

כל זאת לא רק בשל העובדה שהתייחסות כזו מביאה לרוב (אם כי לא תמיד) להערכת הסביבה, ולא רק משום שבכך הוא ניצל מנפילה לתהומות של ערעור המאבק בתחומי פיקוח נפש שהצבא מופקד

2. נדרים סב ע"א.

3. ברכות סג ע"א.

4. תובנה זו עולה מחיבור של הגמרא בנדרים והגמרא בברכות – עֲשֵׂה דברים לשם פעלם ודבר בהם לשמם, מכיוון שרק כך תוכל לדעת את הקב"ה בכל דרכיך.

5. מוסר אביך, עמ' לט.

עליהם, כי אם בשל ההשפעה העצומה שיש לכך על האדם עצמו כלפי פנים. האדם החי כאשר ה"לשמה" שלו משתלם ומתפתח מיום ליום עובר תהליך רוחני עמוק ומשמעותי. אין הוא מתייחס לחייו כאל דבר שהוא נגרר בו, ואין הוא נותן לגורמים חיצוניים להכתיב את אורח התנהגותו. הוא המולך על עצמו, והוא המפענח את סוד קיומו דרך העבודה המשמעותית שעל ידה הוא מעצב את חייו.

חידושו של הרב קוק הוא אפוא משמעותי מאוד. ניתן היה להבין את הגמרא בברכות כקובעת, כי לדבר עצמו אין משמעות כלל, וכל ההוויה כולה צריכה להסתובב סביב כוונה לשם שמים. התייחסות זו מביאה פעמים רבות דווקא להזנחה ולזלזול במה שאדם עושה, כיוון שאין הוא מעוניין במעשה עצמו, כי אם רק בהיותו פלטפורמה לשם שמים. תפיסת חיים זו נראית כבאה לבנות אך למעשה היא הורסת; היא נראית כשיאה של התייחסות האדם לעולם בדרך הראויה ביותר, אך למעשה היא ממיטה חורבן. אין עבודת ד' מתבססת על מסמוס הנעשה בעולם הזה וזלזול בו, כי אם היפוכה של התודעה – לא מצאנו בתורה ובדברי הנביאים קריאה מתמדת לההביל את כל הנעשה תחת השמש, ולראות את היחס לכל דבר רק דרך משקפי הפיכת המציאות לביטול מוחלט. לא נצטוונו ל"אין" (=להתייחס אל הכל כמו אל דבר שאינו קיים למעשה והוא "אין"), כי אם להפך – התורה כולה מתייחסת אל המציאות כאל המקום שבו מתרחשים חיינו, ואל טוב הארץ ופריה כאל דבר שראוי לחיות בתוכו. צלם אלוקים שבנו נועד לפרות ולרבות, לרדות בדגת הים ובעוף השמים, ובכל אותם תחומים בהם ניתן לפתח ולבנות בעולם.

"בכל דרכיך דעהו" לא בא לבטל את הדרכים, כי אם להפך – להעניק להן משמעות עמוקה, בשל העובדה המכירה בכל פעולה הנעשית כפרשה קטנה בה ניתן לצקת את התורה כולה, ולראות בה את ההשתלמות המוחלטת בעבודת ד'⁶. על כן, בשעה שהעושה את שליחותו מתייחס כראוי לשליחות זו, ופועל מתוך אמונה וענווה שזו הפרשה שבה מקופל ייעודו בשעה זו, הוא בונה את היחס הנכון אל עצמו, והרבה כוחות נפש הוא שואב מכך.

ג. תודעת השליחות

אחד מן היסודות הידועים ביותר בעולם דיני הכשרת בשר הוא "אידי דטריד למיפלט לא בלע"⁷. כלל זה משמש גם יסוד גדול בדיני שליחות ובהתייחסות פנימית של האדם אל עצמו – בשעה שהוא עסוק בעשיית דברים טובים ונכונים אין לבו פנוי לקלוט את הכשלים הנובעים ממגע עם חלקים בעייתיים בעולמו של האחר.

6. זו גם המשמעות של נשיאה ונתינה באמונה, שנעסוק בה בהמשך, שהיא יסוד דינו של האדם בשמים.
7. שולחן ערוך י"ד ע א – כלל זה קובע כי ניתן להכשיר כמה חתיכות בשר ביחד, אף על פי שלכאורה קיימת סכנה כי דם היוצא מחתיכה אחת ייכנס לתוך חתיכה אחרת ויטריף אותה מחדש. סיבת הדברים היא שבשעה שהבשר "עסוק" בפליטת הדם מעצמו אין לבו פנוי לבלוע את דמה של החתיכה האחרת, וממילא אין חתיכה אחת מטריפה את האחרת.

חסידי חב"ד מעידים כי אכן כך זה בעולמה של השליחות. על אף העובדה שחלק מהשלוחים חיים במקומות נידחים, עם מערכות חינוך בעייתיות ועם חברים של ילדיהם שאינם מתאימים לרוח שהם מבקשים להנחיל בביתם – אנו מוצאים את ילדי השלוחים מחוזקים מכוחה של השליחות ואין הם נופלים מחבריהם הצומחים בסביבתם הטבעית. ההסבר שנותנים החסידים לתופעה מבוסס אף הוא על העיקרון שנכתב למעלה – בשעה שאדם חי בתודעת שליחות והוא פועל מכוחה היא מעצימה אותו, והסכנה פן הסביבה האחרת תחלחל אל תוך נשמתו פוחתת. גם בדיני נזיקין מצאנו את הכלל "ושאִיה יִכַּת שְׁעָרָה"⁸, לאמור: מקום שקיים בו חלל, שאינו מתמלא בתוכן חיובי – הופך למקום בו מרקדים כוחות ריק והרס.

בחור הנמצא בשירות במקום רחוק מבחינה רוחנית ובודד מבחינה חברתית, כפי שחלק גדול מהמשרתים בשירות העורפי מצויים, ייטיב לעשות אם ימלא עצמו תודעת שליחות. תודעת שליחות הנובעת בראש ובראשונה מהתפקיד שהוא ממלא. כאמור לעיל, בשעה שהוא מתרכז בעבודתו ועושה אותה בנאמנות גדולה, תוך ניסיון לעשות אותה על הצד הטוב ביותר, מתוך תודעה עמוקה כי גם לעוסקים בעניינים מנהליים תפקיד חשוב ביותר, וצבא אינו יכול להתקיים ללא תומכי לחימה – הוא טרוד בעבודתו ואין לבו פנוי לקלוט את העלול לזהם את נשמתו.

ברם, אין תודעת השליחות נעצרת במילוי התפקיד בלבד. תודעת השליחות חייבת להרחיב את גבולה, ולהשפיע על מערכת הקשרים החברתיים ועל המגע שיש לחייל עם כלל הציבור הישראלי. הרחבת הגבול נובעת מהרצון לתיקון עולם – בין הפיכת העולם הזה למקום מתוקן יותר בתחום בין אדם לחברו, בעשיית צדק וחסד בין אנשים, בהישמרות מלשון הרע ומהלבנת פנים, ובין אם הפיכת העולם הזה למקום קדוש יותר וטהור יותר, קרוב יותר לריבונו של עולם וחי חיי אמונה. זו שליחות שיכול כל חייל לחוש, ודווקא במקומות השירות הלא-קרביים. כאשר זמן רב מצוי לשיחות נפש ולדיונים עמוקים מתעצמת תודעה זו, ומשפיעה השפעה חיובית ניכרת לשני הכיוונים – הן בהפיכת העולם למקום קרוב יותר לאורחא דמהימנותא, והן השפעה על הצעיר הדתי ושמירה על דמותו דווקא מכוח העבודה המתקיימת מתוך תודעת שליחות.

חשוב לומר, כי תודעת שליחות כוללת בתוכה גם את השליחות לקבל. הלכה נפסקה כדברי בית הלל בשל נוהגם להקדים דברי בית שמאי לדבריהם, ואיזהו חכם – הלומד מכל אדם. אין העולם נחלק לטובים ורעים לאור שיוכם הסוציולוגי, או לאור כל חתך אחר. נקודות אור וטוהר יכולות להימצא אצל כל אחד, ויש הרבה מה ללמוד ומה לקבל. כאשר אדם חרד מהמפגש עם האחר – אין הוא יכול למצוא בו תועלת מרובה, ופעמים רבות דווקא החרדה מגבירה את הנזק שמפגש כזה יכול לעולל. לעומת זאת, בשעה שיוצא אדם מבית המדרש חמוש בעוצמה רוחנית ובחוט שדרה של ממש, אף

8. ב"ק כא ע"א – מפסוק זה (ישעיה כד יב) נלמד כי במקום שאין אנשים שורצים מזיקים. ולכן מי שגר בבית חברו שלא מדעתו אין צריך לתת לו שכר שהרי עצם השהייה שלו בחצר חברו מונעת נזק.

אם דרך ארוכה לפניו קודם שייהפך לתלמיד חכם, אין הוא פוחד לשמוע ולקבל, ואין הוא כקנה הנע מפני רוח מצויה. להפך, הוא תאב דעת ואוהב אמת, תר אחריה בכל מקום בו היא נמצאת, והשליחות מוצאת את עצמה בנשמתו כשליחות דו-סטריית: חלק נוסף משליחותו הוא ללמוד לקבל ולהטמיע בתוכו עולמות רוחניים רבים.

ד. עמידה בניסיון

עולם הניסיון מעמיד אותנו בפני שתי התייחסויות שונות. ראשונה בהן היא הניסיון המתמיד להימנע מניסיונות. אנו מתפללים: "ואל תביאנו לידי ניסיון", ותפילה זו מעוגנת בדברי חז"ל רבים. גדול המבקשים להתנסות היה דוד המלך עליו השלום, וחז"ל מלמדים על ההימנעות מדרך זו:

אמר רב יהודה אמר רב: לעולם אל יביא אדם עצמו לידי ניסיון, שהרי דוד מלך ישראל הביא עצמו לידי ניסיון – ונכשל. אמר לפניו: רבנו של עולם, מפני מה אומרים אלקי אברהם אלקי יצחק ואלקי יעקב ואין אומרים אלקי דוד? אמר: אינהו מינסו לי ואת לא מינסית לי! אמר לפניו: רבנו של עולם בחנני ונסני, שנאמר בחנני ה' ונסני וגו'. אמר: מינסנא לך, ועבידנא מילתא בהדך, דלדידהו לא הודעתניהו ואילו אנא קא מודענא לך דמנסנא לך בדבר ערוה...⁹

אין אנו חפצים בניסיונות, ולוואי שנעמוד בדרך החיים של "ותרגילנו בתורתך".

ברם, ככל תפיסה רוחנית עמוקה, גם בקשת הרחקת הניסיון עלולה להטעות, ולגלוש אל עבר דרך חיים המתנערת מיכולת מתמדת לעמוד בניסיון. אדם עלול לסבור, כי הבריחה מהניסיון משמעה עידוד התפיסה שאין אנו מסוגלים לעמוד בניסיונות – ולא היא. העובדה שאנו מבקשים להימנע מניסיון אינה פוטרת אותנו מלעמוד בו בשעה שהוא בא עלינו. להפך, אנו למדים מכל מאמרי חז"ל כי עולם הניסיון נועד כדי לעמוד בו, וכי יש בכוחנו להתייצב מול כל אתגר. גדולי האומה עמדו בניסיונות רבים מסוגים שונים. האלוקים ניסה את אברהם; יהודה עמד בניסיון הגדול של היכולת לומר "צדקה ממני", ועוד רבים אחרים. גם בחז"ל אנו מוצאים כי עולם הניסיון עשיר הוא, וכי גדולי התנאים והאמוראים עמדו בניסיונות גדולים ויכלו להם. לעתים אנו מוצאים אפילו בקשה להתייצב מול הניסיון ולנצחו¹⁰:

רבי חנינא ורבי יונתן הוו קאזלי באורחא, מטו להנהו תרי שבילי – חד פצי אפיתחא דעבודת כוכבים וחד פצי אפיתחא דבי זונות. אמר ליה חד לחבריה: ניזיל אפיתחא דעבודת כוכבים דנכיס יצריה! אמר ליה אידך: ניזיל אפיתחא דבי זונות ונכפייה ליצרין ונקבל אגרא...¹¹

9. סנהדרין קז ע"א.

10. למרות דברי חז"ל על אודות דוד שצוטטו לעיל.

11. ע"ז יז ע"א-ע"ב.

ניסיונות רבים התחוללו במיוחד בהקשרים של עריות. יוסף הצדיק נוסה במצבים קשים ביותר, מנותק מבית אביו ומארץ מולדתו, ויכול היה להם; פלטי בן ליש ישן שבע שנים יחד עם מיכל בת שאול ולא נגע בה – "...עד בחורים – שנעשו שניהם כבחורים שלא טעמו טעם ביאה. אמר רבי יוחנן: תוקפו של יוסף – ענוותנותו של בועז, תוקפו של בועז – ענוותנותו של פלטי בן ליש...".¹² הגמרא מספרת על הניסיון הקשה שעמד בו רבי עמרם חסידא¹³. **אין מצב שלא ניתן לעמוד בו.** גדולי האומה עמדו בניסיונות קשים כיוון שהיו גדולים של ממש, והם שלימדו אותנו כי בניסיונות קטנים יותר אף אנו יכולים לעמוד. מובן שהדבר קשה מאוד, ומובן שיש גם לבנות משנת תשובה שלמה לתקן תיקונים בשעת נפילה, אך נקודת המוצא היא שניתן לעמוד בכל ניסיון.

נקודת מוצא זו מעניקה עוצמה גדולה. בכלל, לא ניתן להתמודד עם מצבי החיים בשעה שאדם משנן לעצמו בכל עת שהוא חלש ואינו מסוגל להתאבק עם המציאות. נהפוך הוא – דווקא מכוח השינון המתמיד שיש יכולת ויש עוצמה, ודווקא משום האמון העמוק שאדם נותן בעצמו – הוא יכול לגבור על המצבים הקשים.

האדם הישר צריך שיאמין בחייו, כלומר שיאמין בחיי עצמו והרגשותיו ההולכות בדרך ישרה מיסוד נפשו, שהם טובים וישרים ושהם מוליכים בדרך ישרה. התורה צריכה שתהיה נר לרגלו, שעל ידה יראה את המקום ששם הטעות עלולה, שלפעמים תתע הנפש בתהו לא דרך, אבל המעמד התמידי צריך להיות הביטחון הנפשי...¹⁴

טוב יהיה ללמוד אורחות ניסיון קודם השירות הצבאי, ולדעת את היחס בין הבריחה מהניסיון לבין השינון הפנימי בדבר היכולת לעמוד בו. עמדה זו היא שתסייע לעמוד בפני המציאות הלא פשוטה של השירות לבד, שפעמים רבות נשחקת בו הרגישות וההתנהגות הבסיסית הראויה.

ה. הכרת המציאות ההלכתית

החוסן הפנימי לעמוד בניסיון נתקל פעמים רבות בשאלת הגדרת המציאות ההלכתית. לעתים משוכנע האדם כי עצם המציאות שהוא נמצא בה היא מציאות של חטא ואף אם עומד הוא בניסיון הוא חושב שהוא נכשל, שכן כל המציאות כולה היא חטא לדעתו. הוא מעריך שהוא נכשל בניסיון, בשל אי-הכרתו את ההלכה, ומשום כך הוא משים את עצמו רשע. דוגמא לדבר: בשעה שהוא נזקק לחלל שבת על דבר שנראה לו כלא קשור לפיקוח נפש הוא משוכנע שנכשל בניסיון גדול, על אף העובדה שלעתים מזמנות אין זה כך.

בשעה שאדם מעריך את התנהגותו ככישלון שלא כדן – הוא מדרדר את עצמו לשתי מציאויות בעייתיות בעלות השפעות מזיקות. ראשונה שבהן היא התנהגות שלא אליבא דהלכתא. הוא גוזר על

12. סנהדרין יט ע"ב.

13. קידושין פא ע"א.

14. אורות התורה יא ב.

עצמו גזרות שהוא מתקשה לעמוד בהן בשל העובדה שהוא סבור בטעות שזאת ההלכה, ומחליט כי הוא צריך להיות זר ומוזר ומנוכר למציאות, גם במקום שההלכה אינה מחייבת אותו לעשות זאת. לעתים הדבר נובע מרצונו להיות "צדיק הרבה" במציאויות שהדבר לא אפשרי. שנייה שבהן נוגעת ליחס האדם לעצמו. חשבון הנפש הפנימי הגורם לאדם לשוב בתשובה ולהתחזק – טוב הוא כל עוד תחושת הכישלון והכרת החטא אכן מעוררות בו את היכולת לקום ולהתעצם ולהתחזק. ברם, בשעה שאדם כורע תחת נטל העול הכבד של התייחסות אל עצמו כרשע וכנכשל, הדבר גורם לכך שפעמים רבות אין הוא מתעורר לשוב, כי אם להפך – הוא רואה את עצמו כמי שאין לו תקומה. מכוח תפיסה זו הוא מתיר לעצמו להדרדר עוד ועוד, באומרו כי ננעלו בפניו דרכי התיקון. אחת מזוויות דברי חז"ל שלמדונו כי "כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה – הותרה לו"¹⁵ היא זו – ההיתר שנעשה לו אינו נובע רק מכוח זלזול בעבירה, כי אם מהעדפתו שלא לנסות שוב להתקדם בשל תחושתו כי לא יצליח לתקן עוד.

בשל הצורך שלא להתייחס לא נכון למציאות חייו, חשוב מאוד לאדם לדעת את ההלכה. ההלכה אכן קובעת מצבים, שבהם מותר מלכתחילה לעשות דברים הנראים אסורים. דברים אלה **קשה לאומרם, וחס ושלום להבינם שלא כדיון**, כי אם יש לחתור לעומקה של הלכה, ולהבין את היסודות העומדים מאחורי קביעה זו. אין הכוונה להיתרים דחוקים, המבוססים על כללים מטא-הלכתיים, ועל העדיפות להיות שוגג ולא מזיד, או לאכול בשר תמותות ולא בשר נבלות. ההיתר גם איננו נובע מתפיסה של קמעא קמעא ומהתקדמות אטית אל עבר האור, כי אם ממקום שהוא **יסוד ההלכה לכתחילה**.

1. היתר לכתחילה כאשר המציאות מוגדרת כ"דבר שאינו מתכוון"

ההלכה נפסקה כרשב"י שדבר שאינו מתכוון מותר. נדגיש שוב כי אין מדובר בפטור מעונש או ביחס של בדיעבד, כי אם בהיתר לנהוג בפעולה חיובית עקרונית אחת גם אם יש לה תוצאות לוואי, שלו היו עומדות לעצמן היו אסורות. זו הסיבה ש"מוכרי כסות מוכרים כדרך בימות החמה", אף על פי שייטכן שלבושם הוא כלאים, "ובלבד שלא יתפוננו"¹⁶, וזו היא גם הסיבה שמותר לנסך יין על גבי המזבח על אף העובדה שהיין מכבה את האש¹⁷. אנו מכירים היטב את הדיון בהלכות שבת, בשיטתו של רשב"י שדבר שאינו מתכוון מותר, אולם חשוב להרחיב את השיטה ולהבין כי אין מדובר רק בהלכות שבת, וזהו כלל השזור בדברי התורה כולה¹⁸.

15. קידושין כ"א ועוד.

16. משנה כלאים ט ה.

17. זבחים צא ע"ב.

18. להבנת עניינו של יסוד זה, ראה את דברי הרב הנזיר בספרו קול הנבואה, שבירר לעומק את הקשר בין משנתו ההלכתית של רשב"י, המעניקה משקל גדול לכוונה הפנימית, ובין היותו של רשב"י אבי תורת הסוד בעולמם של התנאים, ומי שמוחס לו ספר הזוהר.

2. "פסיק רישיה"

מובן כי לדיני דבר שאינו מתכוון **הגבלות רבות**, ואין הן פשוטות כלל ועיקר. בעיקר ידוע הדין של "פסיק רישיה", שהוא עמוס בפרטים, אך ביסודו הוא מעקר את ההיתר של דבר שאינו מתכוון במצב שבו תוצאת הלוואי (האסורה) היא הכרחית. יסוד דין זה נעוץ בחקירה ידועה בין האחרונים, האם בשעה שמדובר בפסיק רישיה לא ניתן לטעון עוד כי אין הוא מתכוון לתוצאת הלוואי, שהרי תוצאת הלוואי היא הכרחית וממילא היא מונעת מהעושה את הפעולה הראשית לטעון כי לא התכוון גם לה. אפשרות אחרת היא שהתורה לא התירה מצב כזה, לאמור: אנו עדיין ממשיכים לראות אותו כמי שאינו מתכוון, אולם הפטור התורתי אינו קיים עוד, והאדם חייב להימנע מכך. לחקירה זו הרבה משמעויות הלכתיות, והבאנו אותה כאן רק כדי להדגיש כי לא כל דבר שאדם עושה ללא כוונה ייחודית מותר מכוח דין של דבר שאינו מתכוון, אלא שיש לשאול ולברר את הדין בכל מצב.

3. הגדרת אונס – כאשר "לא אפשר" בדרך אחרת

ההגדרה של דבר שאינו מתכוון אינה פשוטה. לעתים אנו מדברים בהגדרות קיצוניות יותר, כמו אונס. יש לזכור כי אונס אינו מוגדר רק כמצב בו עומדים עם אקדח ומאיימים על מישהו שאם לא יעבור עברה יפגעו בו. אונס, לעניין מצבים שנתקלים בהם בצבא, מוגדר ברמות נמוכות בהרבה מרמה של איום. הגמרא מגדירה צורך של אדם ללכת ממקום למקום דרך נשים כובסות בנהר כאונס, והדבר מלמד כי בשעה שיש צורך גדול למשהו מסוים ניתן לעתים לראות את תוצאות הלוואי כאונס¹⁹. היתר זה אינו מבוסס על דבר שאינו מתכוון (מכיוון שברור שעל ידי ההליכה ליד הנהר יראה נשים לא צנועות ולכן אי אפשר לומר שלא מתכוון לכך, או שגם אם לא התכוון לכך אין התורה מתירה לו ללכת שם כיוון שראיית הנשים ודאית ולכן מציאות זו מוגדרת הלכתית כאסורה – "פסיק רישיה"), אלא על הגדרת מציאות כאונס, בשל העובדה שלא ניתן לחיות ללא הליכה בדרך העוברת ליד הנהר. ולכן במקרה זה גם במצב של פסיק רישיה הדבר מותר, ואילו בסוגיית דבר שאינו מתכוון אמנם אין אנו מגדירים את המצב כאונס, ואף על פי כן מדובר בהיתר.

הגמרא בפסחים²⁰ מכניסה מעט סדר בהגדרת אונס ומכריעה כי כאשר אי אפשר לעשות פעולה מסוימת בדרך אחרת ואינו מתכוון ליהנות מהאיסור הכרוך בה – לכולי עלמא מותר לעשותה. מצב זה מוגדר כ"לא אפשר ולא כמכוון", ולכן ודאי שבמצב שבו אין החייל מסוגל בדרך נורמלית לנהוג אחרת ואין הוא מתכוון לכך – הדבר מותר. כך לדוגמא, אם הדליקו מזגן בחדר שבו חייל ישן – אין הוא חייב להימנע מלישון שם בשבת אחר הצהריים, על אף ההנאה מהמזגן, שכן הנאה זו באה לאדם בעל כורחו, והוא לא התכוון אליה וזהו גם מצב של "לא אפשר".

19. ראה בבא בתרא נו ע"ב.

20. פסחים כה ע"ב ואילך.

4. לחיות חיים מורכבים

בלי להיכנס לדקדוקי הסוגיה בשאלה זו יש לדעת אפוא כי מצבים שונים שהבחור נתקל בהם, ובדרך כלל בשירות העורפי, הם מותרים ואינם עברה, בשל העובדה שיש מטרה מרכזית מותרת ואפילו מחויבת אחת, ואף על פי שיש לה תוצאות לוואי שלו היו עומדות לבדן היו אסורות – אין מדובר באיסור. טוב לו לאדם להיזהר במה שהוא צריך להיזהר בו בהלכה, אך במקביל לא להכריע את עצמו לכף חובה במקום שהוא עומד בו בפני מציאות שאין הוא חייב להיזהר ממנה, ולמעשה היא מותרת על פי ההלכה. בדרך זו נפרק הרבה עול מצווארו של הבחור – הן עול מעשי, שכן אין הוא אוסר על עצמו דברים המותרים, והן עול תחושתי, שכן אין הוא מפליל עצמו במקום שבו אין חובה לעשות כך. כאשר שולטים בהלכה זו יודעים כיצד לחיות חיים מורכבים בצבא, ולהחמיר במקום בו יש להחמיר, ולא לאסור את המותר.

1. קביעות עתים לתורה

אחד מיסודות האגדה הוא הניסיון להציב סדר בעולמה של תורה, ולבקש לכנס את הריבוי הגדול של מצוות ומידות טובות אל הגדרות מרוכזות יותר ומתומצתות יותר. מגמה זו החלה כבר בנבואה, וחז"ל ביארו כי גדולי האומה ריכזו את מצוות התורה לכללים, עד שבא חבקוק והעמידן על אחת: "וצדיק באמונתו יחיה"²¹. אף האגדה, שהיא ממשיכתה של הנבואה, פוסעת בדרך זו. לעתים מחדשת האגדה כללים בתורה, כמו זה הידוע מבית המדרש של רבי עקיבא: "ואהבת לרעך כמוך – זה כלל גדול בתורה". לעתים היא קבעה סדר מסוים של חובות קיום, וקביעות כדוגמת מניעת הכפרה של יום הכיפורים אם לא תוקנו העברות שבין אדם לחברו וכדו'.

בין שאר יסודותיה של האגדה היא קובעת את הסדר שהאדם נידון בו בשמים לאחר מאה ועשרים שנה. האגדה קובעת כי השאלה הראשונה שהוא נשאל היא: "נשאת ונתת באמונה", ולאחר מכן: "קבעת עתים לתורה"²². דברי חז"ל אלה הם רבי משמעות. עובדה היא כי בראש ובראשונה נידון אדם על ה"אמונה" של מה שהוא עושה. אין משמעות המילה אמונה בהקשר זה דומה למשמעות הכרוכה במילה אמונה בימינו – בימינו אנו מדברים על אמונה כדרך הקשר העיקרית בינינו ובין ריבונו של עולם, ואילו בלשון חכמים המילה אמונה משמעה "אמינות", לאמור: האם בשעה שעסקת בענייניך בעולם הזה עשית זאת באמינות. דרך משל, האם כבעל מוסך תיקנת את המכונית בדרך הטובה ביותר, שילמת לעובדיך כראוי, ביטחת את כל הבאים בשערי המוסך ואתה מעביר למדינה את המס המגיע לה ללא רמאות וכדו'. כך נכונים הדברים ביחס לכל דבר שעושה האדם. זו גם הסיבה שאנו בדברינו שמנו בראש הכלים את תודעת השליחות, ובתוכה את הרעיון שיש לחתור

21. חבקוק ב ד. ראה מכות כד ע"א.

22. ראה שבת לא ע"א.

למילוי התפקיד בצורה הטובה ביותר האפשרית. זו המשמעות המעשית של "נשאת ונתת באמונה" בזמן השירות הצבאי, ואת המידה הזאת יש להקדים לכל דבר אחר.

מתוך עמדה זו צפה ועולה השאלה השנייה בחשיבותה והיא קביעות עתים לתורה. כבר בעלי התוספות דנו בסתירה בין תיאור זה לבין העולה במסכת סנהדרין²³. במסכת שבת כתוב כי תלמוד תורה היא השאלה השנייה שנידון בה אדם, ואילו במסכת סנהדרין נאמר כי זו השאלה הראשונה דווקא. הם עצמם הציגו שני תירוצים הנוגעים להנהגות בני אדם, ואילו הרב קוק זצ"ל²⁴ הציג תירוץ שלישי: יש לחלק בין שני סוגים של בני אדם. יש שהקדישו את חייהם לתורה. אלה אינם רשאים ליבטל ממנה אפילו דקה אחת, ותחילת דינם הוא על דברי תורה. לעומתם מצוי רוב העולם, ששליחותו וייעודו בעולם הם לעבוד את הקב"ה ביישוב העולם ותיקונו. אלה נידונים ראשית על ה"נשאת ונתת באמונה", ולאחר מכן על הקשר שלהם לתורה.

עניין נוסף שיש לשים אליו לב הוא נוסח דברי חז"ל ביחס לקשר לתורה, מעבר להבדל במקום ברשימת השאלות. עמידתם של רוב בני האדם לדין על התורה אינה רק שנייה בשלבי הדין לאחר מאה ועשרים שנה, כי אם גם בעלת אופי שונה. יש לשים לב כי התביעה מבני אדם אלה היא "קבעת עתים לתורה", לאמור: מטבע הדברים אין הם חייבים בתלמוד תורה לאורך שעות היממה, כיוון שהם עוסקים ביישובו של עולם בתחום אחר. ברם, הם נתבעים להיות קובעי עתים לתורה, לאמור: יחסם לתורה חייב להיות יחס של קביעות, שממנה אין הם זזים. האגדה אינה מגדירה האם מדובר בשיעור יומי או שבועי, ב"חוק לישראל" או בדף היומי, ואין אלה אלא דברים המסורים ללב. ברם, היא קובעת כי הלימוד חייב להיות בקביעות. קביעות מבטאת את היחס העמוק ללימוד, שאין הוא נדחה לשולי החיים כי אם ניצב במרכזם, ואין תורתו של אדם נעשית לו קרעים קרעים אלא היא חלק בלתי נפרד מסדר היום שלו. כאשר מכניס אדם את תלמוד התורה לריטואל קבוע של יומו הוא מתברך גם מכמות גדולה של לימוד ההולך ומצטבר בחייו, אך יותר מכך הוא מתברך מהעובדה שהתורה נקבעת בתודעתו ואין הוא סר ממנה.

דומה כי ישיבות ההסדר מחדשות תירוץ אחר (רביעי) לשאלת התוספות. יש להבחין בין המציאות בישיבה למציאות בצבא. בשעה שמצוי אדם בישיבה אין תחילת דינו אלא על תלמוד תורה. הוא חייב להקדיש את כל זמנו ללימוד, ואין הוא רשאי לעזוב את הלימוד אפילו לדקה אחת. ישיבה היא כעין מקווה, שאדם נכנס אליה ואין הוא מוציא שעה אחת מחוץ לעולמה. לעומת זאת, בשעה שהוא מצוי בשירות הצבאי הרי שעיקר ייעודו טמון בראש ובראשונה בחובת מילוי תפקידו על הצד היותר טוב. הקשר שלו לתורה אינו יכול להיות מבוסס על הקדשת היום כולו ללימוד, שהרי בכך

23. ראה סנהדרין ז ע"א, תוד"ה "אלא".

24. ראה במאמרי הרא"ה עמ' 198, מכתב על "חובת תלמוד תורה".

יעשה מלאכת ד' רמייה ח"ו. אולם, חובת קביעות עתים לתורה היא היחס הבסיסי שבו הוא קשור לתורה, והוא חייב בה במלוא תודעתו.

למילוי חובה זו שלוש תוצאות מבורכות. ראשית, זו עמידה במצוות התורה להיות קשור בה ולא לעזוב אותה. שנית, יש לה השפעה על השירות הצבאי, והמאור שבתורה מסייע מאוד להתמודד עם הבעיות והקשיים המצויים לאורך השירות הצבאי. שלישית, יש בה הכשרה הראויה למהלך החיים לאחר השירות הצבאי. רוב מוחלט של לומדי הישיבות ימצא עצמו חי בחיים של תורה ועבודה, ויעמוד במבחן חיים מתמיד של הקשר לתלמוד תורה. קשר זה חייב להיות מבוסס על קביעות עתים לתורה בכל זמן ובכל מציאות חיים שבהם הוא יהיה מצוי בעתיד. אין הכשרה טובה יותר מאשר השירות הצבאי (הדומה במידה רבה לחיים), שבו אדם קובע עתים לתורה ומעצב עצמו כבר מעתה כמי שיִדע לחיות את חייו כראוי.

קבע עתים לתורה. עשה זאת בדרך המתאימה לך, בבסיס או בישיבה סמוכה, במשנה ברורה או במשנה יומית, בשיעור או בחברותא, בעיון או בבקיאות, בכל מסגרת שתמצא לנכון, ועל ידי כך תמלא את חובת הקביעות. בדרך זו תמצא את עצמך בונה עולם רוחני כראוי, ופועל נגד מגמת ההתנתקות מהישיבה, המתעצמת לאורך השירות הצבאי. להפך, השירות הצבאי הופך על ידי קביעות זו להמשך דרכה של הישיבה בצבא, ולכך השפעה מבורכת.

ז. ואהבת לרעך כמוך

ישנה חשיבות עליונה לכך שגם בשירות הצבאי יציב הבחור לעצמו אתגרים. סכנה גדולה היא כאשר ההתייחסות לשירות הצבאי היא כאל מקום שבו יש רק לשרוד. לא ניתן לחיות כך חיים משמעותיים – מי שחי בתחושה מתמדת כי מה שהוא צריך לעשות זה רק להגן על עצמו מפני מצבים שבהם הוא מותקף, סופו שישכנע עצמו שהוא חלש ולא מסוגל, ויאמץ לו תדמית זו לאורך כל ימי חייו. באין חזון ייפרע עם, ובאין אתגר התקדמות ימצא אדם עצמו נכשל בכישלון ההתייחסות הבסיסית אל חייו. מעבר לכך, מדובר בהחמצה קשה של חודשים ארוכים של שירות, המסוגלים להיות בסיס להתקדמות רוחנית. בהתייחסות הצרה אליהם כאל תקופה שכל שנדרש מהאדם הוא רק להצליח לא להתמוטט – אין בזבוז חיים משמעותי יותר מבזבוז זה.

כאמור לעיל, צריך להתרגל לא לשים חיץ בין עולם הישיבה לעולם הצבא, ולא להפריד בין הדבקים. ההתבודדות וההסתגרות בישיבה לא נועדו להוציא את התורה מן החיים, ולקבוע כי האתגרים הרוחניים וההתקדמות מצויים בעולמה של הישיבה בלבד. הישיבה נועדה לאפשר התקשרות מבודדת בתורה, אולם יעדה הוא ההתהלכות בארצות החיים, וידועים דברי חז"ל שהבאנו לעיל כי "ארץ החיים היא מקום שווקים ורחובות". ברם, לעיל כתבנו כי הצבא אינו מקום שבו ניתן להיות קשור בלימוד תורה באותו היקף ובאותה משמעות של חיים כפי שהדברים נעשים בישיבה. קביעות העתים לתורה היא שורש יסודי, אולם מעצם הגדרתה אין היא ממלאת את היום כולו, ומה אפוא יכול אדם לעשות לאורך היום כדי להמשיך את עולם ההתעלות בישיבה?

את השירות הצבאי ניתן להקדיש לפסגה נוספת של האתגרים הרוחניים: בין אדם לחברו ותיקון המידות.

קשה למנות כרוכל את דברי התורה והנבואה, חז"ל, ראשונים ואחרונים המדברים על מעמד המצוות שבין אדם לחברו. קשה למנות כרוכל את הכמות האין-סופית ההולכת ומתחדשת בכל יום של דברי תורה ומוסר, חידושים וגילויים המלמדים על המעמד העליון שיש לחובה לעשות משפט צדקה וחסד בעולמנו. קשה למנות כרוכל את המשמעות המפורטת של מספר האיסורים הכרוך בענייני בין אדם לחברו – מדיני נזיקין לדיני לשון הרע, ומאיסור שנאת הלב ועד לחובת השבת אבדה. לא רק בפרטים אנו מדברים כי אם בכללים גדולים, שכללו בהם הנביאים את התורה כולה, שלימדו חכמים על המעמד של מצוות אלה ושאונו חוזים מפשרנו את משמעותם. הכניסה הראשונה של הגר הבא להתגייר בפני הלל הזקן היתה מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך, שזהו שורש התורה כולה.

האתגר הרוחני הגדול של הצבא הוא תיקון בין אדם לחברו ותיקון המידות. מדובר הן בתיקון אישי והן בניסיון לרומם גם את החברה הנמצאת מסביב. בשעה שיקבל עליו הצעיר הדתי קבלות אישיות משמעותיות – לרדוף צדק, לא להלבין פנים, להימנע מלשון הרע, לדון את האדם לכף זכות, לשמור את פיו ולשונו ועוד עניינים רבים כאלה הוא יזכה בטובות הרבה – מכך שזו דמותו הראויה של האדם מישראל ועד להעמדת אתגר משמעותי מול חייו, המושך אותו מעלה ומעלה, ואינו מניח לו לשקוע.

ח. סיכום

יותר ממה שכתוב כאן יש לומר, ודברים אלה לא באו אלא להתוות את הכיוון הכללי בלבד. ניתן לראות בהם כ"אבות" שיש להם תולדות אין ספור. עיקר הדברים עולה דווקא מהמנגינה. המנגינה העיקרית העולה מתקופת השירות הצבאי חייבת להיות מנגינה בסיסית של עוצמה. בשעה שאדם מכיר ברוח הגדולה המצויה בו וביכולת התיקון בכל מקום שהוא נמצא בו, אין הוא נופל ויורד כי אם מביט אל המציאות כאל סולם המוצב ארצה שניתן לטפס בו למרומי שמים. ההכרה בכוחות ובאפשרויות, כמו גם בעובדה שלא המסגרת היא הקובעת את דמותו של האדם כי אם התוכן שבו הוא הממלא מסגרת זו – היא הדרך המעצימה והמשמעותית של תקופת השירות הצבאי, והיא שתהפוך תקופה זו לאחת היפות והמשמעותיות בחייו של האדם.